

BİRRÎ MEHMED DEDE DİVÂNI'NDA ÂYETLERDEN İKTİBÂSLAR**Rasih ERKUL¹****ÖZ**

Her edebî çığırın arkasında, bir düşünce ve kültür birikimi vardır. Bütün edebiyatların olduğu gibi, Klâsik Türk edebiyatının da, edebiyatın duygu, düşünce, hayal ve sosyal yönlerini meydana getiren, çok zengin ve çeşitli kaynakları vardır. Klâsik edebiyat şair ve yazarları da, eserlerinde, normal olarak, bu düşünce ve kültür birikimini ifade etmeye çalışmışlardır. Bu çerçevede, Divan şairlerinin yararlandığı birçok kaynaktan birinin Kur'ân-ı Kerim olduğu görülür.

Şairler, insanlara çeşitli şekillerde yol gösteren Kur'ân-ı Kerim âyetlerini, mana veya söz yoluyla iktibâs ederek, şiirlerinde kullanırlar. Çünkü bu âyetler, dinin sağlam ve sarsılmaz kuralları olarak, şairin kendisinin ve içinde yaşadığı hayatın düzenidir. Birrî Mehmed Dede de, şiirlerinde âyetlerden iktibaslar yapma yoluyla bu kaynaktan yararlanmıştı. Şair, na't, medhiyye, fahriyye gibi kaside çeşitlerinin yanı sıra gazel ve tarih manzumesi gibi şiir örneklerinde de âyetlere yer verir. Birrî, iktibâsın "ahsen" ve "hasen" tiplerine örnekler vererek bu konudaki hünerini ortaya koyar; şiirdeki anlamı öne çıkaran anlayışın, âyetleri kullanma yoluyla örneklerini verir. Bu durum onun bu kaynağı, şiirde kullanabilecek derecede iyi bildiğini gösterir.

Anahtar Kelimeler: Birrî Mehmed Dede Divanı, âyet, iktibâs.

**QUOTATIONS FROM THE KORAN IN THE BİRRÎ MEHMED DEDE
DİVAN
ABSTRACT**

Broadly speaking, behind every literary movement can be found a sort of heritage, both intellectual and cultural. As it is the case in the other countries' literature, the Turkish literature too has its own rich and different sources which constitute some parts of the literature such as feelings, ideas, imagination, and social tendencies and inclinations, etc. Poets and writers of the literature in question try to explain all these in their works. One of the sources that Divan poets use is the Koran. As a result, in this context, we can say that the Koran is one of the sources that poets make use of.

Poets use the Koranic verses, which guide people in various manners, quoting these verses either as "meaning" or as "words." Because, as unshakable principles of the religion these verses are at the same time are the principles of the social life in which the poet himself lives. Birrî Mehmed Dede too, as one of these poets, who uses this source in his poetry by quoting some verses from the Koran. In addition to his eulogy poems such as lyric poems and date poems he also use verses in

¹ Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi rasiherkul@hotmail.com

other types of poetry. Birrî gives examples showing that he himself is aware of the difference between “ahsen” quotation (the more or the most beautiful) and “hasen” quotation (the beautiful). The examples he gives indicate that he understands and he is able to use this art in poetry.

Key Words: *Divan of Birrî Mehmed Dede, verse of the Kuran, quotation.*

I.Giriş

Belli bir zaman diliminde ve bir sosyal çevrede meydana gelen her edebî çığırın arkasında, bir düşünce ve kültür birikimi vardır. Bu kültür birikiminin kavranması, düşünce kaynaklarının iyi bilinmesine bağlıdır. İslâm kültür ve medeniyetini meydana getiren İslâm düşüncesinin de, kendine göre insana, tabiata, eşyaya bakışı vardır. İslâmiyet, içerisinde yer alan bütün toplumlara, yeni bir inanç ve bilgi sistemi getirerek yeni bir düşünce dünyası oluşturmuştur. Bu medeniyet dairesine giren kültürlerin hemen hepsi, İslâm düşüncesi doğrultusunda bir dönüşüm ve değişime uğramış, sanat gelenekleri de aynı şekilde yeniden şekillenmiştir (Erkul,2007:49-50). Klâsik Türk edebiyatı çağlarında siyasî otorite, kamu nizamı ve toplum içindeki muhtelif örgütlenmeler, temel olarak İslâmî referanslar üzerine kurulmuştur. İslâm'ın temel kaynağı ise hiç şüphesiz Kur'an-ı Kerîm'dir. Bu itibarla İslâmî referanslarla örgütlenen Osmanlı toplumunda da ister kanun, ister bilim, ister sanat olsun; yazılı olan her şeyin temel ve birinci kaynağı Kur'an-ı Kerîm'dir. Bu yeni anlayışı, bilginler, yüzyıllar boyunca açıklamaya çalışırken, şair ve yazarlar da eserlerinde yine bu anlayışı, ifade etmeye çalışmışlardır. Divan edebiyatında özellikle dînî muhtevalı şiirlerde şairler, fikir ve görüşlerini kuvvetlendirmek için Klâsik Türk Edebiyatı'nın kaynaklarından olan Kur'an-ı Kerîm'den faydalanır, âyetlerden iktibaslar yaparlar. (Yeniterzi, 1993: 91)

Ortak ve değişmez kaynaklara bağlı olan ve ortak malzemeyi işleyen klâsik edebiyat sanatçıları, yüzyıllarca aynı düşünceleri, değişik şekillerde söyleyerek, en güzel söyleyişe ulaşmaya çalışmışlardır. Sanatçının edebî şahsiyeti ve büyüklüğü, söyleyişte değişikliği ve güzelliği ortaya koyabilmekle kendini göstermiştir. Klâsik Türk edebiyatının estetik yapısı sayılan belâgat ve edebî sanatların temeli de Kur'an-ı Kerim olup dinî olmayan konularda dahi onun izleri görülür. (Mermer, 2009:30, Mengi, 1994:17). Bu durum klâsik Türk edebiyatının, Kur'an-ı Kerîm'in etkisi altında geliştiğinin göstergesidir.

Bu çalışmada Manisalı Birrî Mehmed Dede'nin şiirlerini tertip ederken Kur'ân-ı Kerîm âyetlerine yer verişini ele alınacaktır.

II. Kur'ân-ı Kerîm Âyetleri

Kur'ân-ı Kerîm âyetleri, dînin sağlam ve sarsılmaz kuralları olarak, şairin kendisinin ve hayatın düzenidir. "Bir şair, kendisinin ve çağının bir hayat düsturu olarak kabul ettiği ve inançlardan bir adım bile uzaklaşmayan o dönemlerde, dinini en sağlam ve sarsılmaz kuralları olan âyetleri elbette ki şiirde de söz konusu ederdi" (Pala,1989:67).

Dört semavî kitabın en son indirileni Kur'ân-ı Kerîm, Peygamberimize (S.A.V) gönderilmiştir. 114 sûredeki âyetler, Allah'ın (C.C), peygamberimize (S.A.V) gönderildiği şeklini korumaktadır. Klâsik Türk edebiyatında, Kur'ân-ı Kerîm'de adı geçen peygamberlere ait kıssalar, aynen veya kısmen eserlere konu edilirken, bazı âyetlerin lâfız veya anlamlarına telmihlerde bulunulmuş; bazen de onların tamamı veya bir kısmı iktibâs edilmiş, iktibas, "sözü tezyin ve manayı te'yîd etmek amacıyla âyetlerden alınan parça" olarak bedî' sanatlarından sayılmıştır.

Şairler, Kur'ân-ı Kerîm'den çeşitli şekillerde faydalanmışlardır:

1. Kur'ân-ı Kerîm âyetlerinin orijinal lâfızlarıyla iktibâs edilmesi,
2. Âyetlerin meâlen iktibâs edilmesi,
3. Âyetlere telmihte bulunulması,
4. Kur'ân-ı Kerîm'in farklı isimlerinin ve sûre isimlerinin, kullanılması (Kuzubaş, 2003;101, Mermer, 2009:30; Çelik, 2001: 132).

Âyetlerin iktibâsı, irsâl-i mesel (bir düşüncüyü örneklendirme, aydınlatma) veya telmih (çağrışım yoluyla hatırlatma) ile yapılır. Böylece şiirlerin, didaktik bir nitelik kazandığı da görülür (Erkul, 2007:50).

İktibâs "edebiyatta; mânâyı kuvvetlendirmek, söze güzellik kazandırmak maksadıyla bir şâir veya nâsirin, eserine âyet, hadis ya da bunlardan parçalar almasıdır." Alınan âyet veya hadis'e dair herhangi bir işaret veya açıklamanın bulunmaması iktibâsın şartıdır. Söz içindeki âyet veya hadis'in tamamı bir mana ifade edecek şekilde alınırsa buna "tam iktibâs" denir. Mananın bozulmaması ve tamamen anlaşılması şartıyla artırma, eksilme veya kelimelerin yerlerinin değiştirilmeyle yapılan iktibâs ise, "nâkıs iktibâs"dır. Öğüt verici niteliğiyle dinleyen veya okuyan üzerinde güzel bir tesir bırakan

iktibâs, “ahsen iktibas”, öğüt niteliği olamayan iktibâs ise, “hasen iktibâs”dır (Külekçi, 1999:172-174).

Birrî Divanı'nda Âyetler

Birrî, diğer Divan şairleri gibi, şiirlerini tertip ederken Kurân-ı Kerîm'deki farklı âyetlere; “na't, kaside, gazel” ve “kıt'a” gibi değişik nazım şekilleri içinde yer verir. Bu yer veriş, âyetlerin lâfız veya mânâlarına telmihte bulunma yoluyla kendini gösterir. Böylece sözü tezyin ederken mânâyı te'yid etmiş olur.

1. Birrî, dînî muhtevalı bir şiir olarak na'tlarında; âyetlere başvurarak çağrışım yoluyla hatırlatmada bulunur:

Sırr-ı **sübhâne'l-lezî esrâ** şeb-i mi'râcun

Remzidür ser-mest ider bu sır ser-â-ser dilleri

(Na't I / 49-2)

İsrâ sûresi, 1. Âyetinde Allah (C:C) şöyle buyurur: “Kulunu bir gece Mescid-i Haram'dan, Mescid-i Aksâ'ya kadar götürün münezzehdir. Biz onun etrafına bereket verdik ve âyetlerimizden bazılarını gösterelim, diye. Şüphesiz ki O, hakkıyla işiten, kemâliyle görendir” (Çantay, 1965: 508).

Şaire göre, mi'râç gecesinin sembolü olan “sübhâne'l-lezî esrâ...” âyetinin sırrı, bütün gönülleri, kendinden geçirir.”

Kabe kavseyni geçüp irişdi **ev-ednâya**

Oldı mahrem-râz-ı **mâ evhâya** sırr-ı atharı

(Na't I / 82)

“(Böylece peygambere olan mesafesi) iki yay aralığı kadar yahut daha yakın oldu da” (Necm sûresi, âyet: 9) (Çantay, 1965: 972) âyetinde; mirâç gecesinde, bazı me'allere göre vahiy meleği Cebrail ile Hz. Peygamber'in (SAV) yakınlığı söz konusudur.

“... mâ-evhâ” (Necm sûresi, âyet: 10) “... vahy ettiği neyse onu vahyetti.” (Çantay, 1965: 972)

Müjde-i **lâ taknatü mir-rahmeti'l-lâh** ile hep

Ye'sden eshâb-ı îmânun biri oldı beri

(Na't I / 97)

“Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyiniz” (Zümer sûresi, âyet: 53) (Çantay, 1965: 832).

“Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyiniz” müjdesi” ile iman sahiplerinin her biri üzüntüden uzak oldu.”

Nâme-i feth-i anun **innâ fetahnâ** şübhesiz

Nûh-felek ikbâli cündinün otâg u çâkeri

(Na't I / 105)

“Biz hakıykat sana, apâşikâr bir feth açdık” (Fetih sûresi, âyet: 1) (Çantay, 1965:938).

Bu beyitlerde Birrî, asıl mânâyı koruyup âyetlerin bir kısmını iktibâs ederek "nâkıs iktibâs" yapmıştır.

2. Birrî, "Mü'min, Fussilet, Şûrâ, Zuhruf, Duhan, Câsiye ve Ahkâf sûreleri"nin ilk âyetleri olan "Ham-Mim" müteşâbih âyetini zikrederek teşbih yapar:

Kim murâd eylerse kim şekl-i ham-ı zülfin göre

Hâ-i Hâm Mîm olsun ânun dîdesinün manzarı

(Na't II / 9)

"Saçın kıvrım şeklini kim isterse onun gözünün görünüşü "Ha-i Hâm Mîm" olsun."

Şair, "Tâhâ" ve "Yâsîn" sûrelerinin isimlerini de kullanmıştır. "Tâhâ" ve "Yâsîn" aynı zamanda bu sûrelerin ilk âyetleridir. "Tâhâ" ve "Yâsîn" âyetleri de müteşâbih âyetlerden olup iki sûrenin adlarıdır.

Yâ-i Yâsîn oldu kadri gülşeninde yâsemen

Elf-i **erselnâke** o bâğun şems-i hakâyık mazharı

(Na't II / 11)

"Biz seni((Habibim) âlemlere (başka bir şey için değil) ancak rahmet için gönderdik) (Enbiyâ sûresi, âyet:107). (Çantay, 1965: 597).

"Yâ-Yâsîn'in değeri, gül bahçesinde yasemen oldu, "erselnâke"nin binlercesi, o bağın hakikatlar güneşinin görüldüğü yerdir."

Tâ-i Tâhâ izzetim menşûrına âli nişân

Gevher-i'lâm-ı li'amrike zîver-i tâc-ı seri

(Na't II / 12)

Şair, "Tâ-i Tâhâ"yı, yüksek şan ve şeref ve baş tacının süsü olarak nitelemiştir.

Oldı nûr-ı zâtına ikrâm için **berden selâm**

Nâr-ı Nemrûd itmedi ihrâk İbn-i Âzeri

(Na't II / 14)

"Biz de dedik: Ey ateş, İbrâhim'e karşı serin ve selâmet ol" (Embiyâ sûresi, âyet:69) (Çantay, 1965: 591).

"Zâtının nuruna ikram için "serin ve selâmet" oldu, Nemrûd'un ateşi, İbrahim'i yakmadı."

3. Birrî, "medhiyye, fahriyye" ve "mersiye" türündeki kasidelerinde de, âyetlere başvurup çağrışımla hatırlatmaya devam eder:

Buyurdı **inne me'al usri yüsrâ** ol İzid

Muvahhidine bu ma'nâ virür safâ vü sürûr

(Kaside: V / 15)

“Muhakkak güçlkle beraber kolaylık var.” (İnşirah suresi, âyet: 6) (Çantay, 1965: 1195).

“ Allah “muhakkak güçlkle beraber kolaylık var” buyurdu, bu mana Allah’ın birliğine inananlara ve huzur sevinç verir.”

Buyurdu **inne me’al usri yüsra** ol İzid

Sana bu âyet-i Kur’ân gönül tesellâsıdır

(Kaside IX / 7)

“Muhakkak güçlkle beraber kolaylık var” (İnşirah suresi, âyet: 6) (Çantay, 1965: 1195).

“ Allah “muhakkak güçlkle beraber kolaylık var” buyurdu, bu Kur’ân âyeti gönül tesellisidir.”

Nefsime men’ ider ma’âsîden

Âyet-i **fettekû** nezîrümdür

(Kaside XV / 13)

“... Allah’tan korkunuz.” (Talâk sûresi, âyet:10, Mâide sûresi, âyet: 100)

“...Allah’tan korkunuz.” (âyeti) benim koruyucumdur; nefsimi günahıtan sakındırır, yasaklar”.

Rahmet-i Hakdan olmazam me’yûs

Kavl-i **lâ taknatû** beşîrümdür

(Kaside XV / 14)

“Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyiniz” (Zümer sûresi, âyet: 53) (Çantay, 1965: 832).

“Allah’ın rahmetinde ümitsiz olmam (çünkü) “Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyiniz” ifadesi müjdecimdir.”

Ola nasîb her birine hüsn-i hâtime

N’ola okursa **fâtîha** ahbâba hayr-hâh

(Mersiyye 28)

“Her birine güzel âkibet nasip olsun, herkesi iyiliğini isteyen dostlara bir fatiha okunsa ne olur!”

Fâtîha, Kur’ân-ı Kerîm’in ilk sûresidir. Bir işe başlarken ve bitirişte bu sûre okunur. Ölümlerin ardından da yine bu sûre okunarak onların ruhlarına bağışlanır.

4. Birrî, telmih yoluyla âyete başvurup çağrışımla hatırlatma anlatım yolunu tercih edişi bir gazelinde de görülür:

N’ola yoğiyse gönülde recâ-yı devlet-i dünyâ

Derûn-ı dilde yer itdi rumûz-ı **nahnü kasemnâ**

(Gazel 4 / 1)

“...Dünya hayatında onların maişetlerini bile aralarında biz taksim ettik” (Zuhruf sûresi, âyet: 32) (Çantay, 1965: 895).

“Dünya hayatında onların maişetlerini bile aralarında biz taksim ettik” âyetinin işaretleri, gönülde yer ettiğinden dolayı, dünya bütün nimetlerine karşı gönülde bir istek yoksa, ne olur ki!”

Hat ber-âverde ruhun sevdüm didüm virdi kase

Didi gel imdi elün bu **Mushaf**-ı Kur'âna bas

(Gaze192 / 5)

Sevgilinin meyve veren (bereketli)yanağını sevdiğini söylediğinde sevilinin yemin edip, gel, şimdi bu Kur'ân'a elini koy, diyor. Birrî, bu beyitle, doğrudan doğruya Kur'ân'dan bahseder. Bir konu üzerinde yemin etmek ve yeminin geçerli olduğunu gösterebilmek için Mushaf'a el basmak âdetdir. Beyitte de bu âdet, dile getirilmiş; âşığın sevdiğini kanıtlaması için Kur'ân'a el basması istenmiştir

5. Birrî'nin, telmih yoluyla âyete başvurup çağrışım yaparak hatırlatma anlatım yolunu tercih edilmişinde bir örnek de, oğlu Ahmet Muhtar için tertip ettiği tarih manzumesinde görülür.

Ahmed-i Mutâr hem nâm eyledüm

Anı hayr ile mu'ammer eyleye

Lutf(ı) çok ol **lem yelid ve lem yûled**

Bir ziyâde hûb târih eyledüm

Ahmed'e vâris kıla Hakk Ahmedüm

(Kıt'a 10 / 2)

“Doğurmamışdır, doğurulmamışdır O” (İhlâs sûresi, 3. Âyet) (Çantay, 1965: 1233).

“Adını Ahmet Muhtar koydum. İyiliği çok, “doğurmamıştır, doğurulmamıştır” olan Allah, ona hayırla hayat versin. Bir güzel tarih düşürdüm; Allah, Ahmed'imi Ahmed'e (Hz. Peygamber'e) mirasçı kılsın.”

Tarih düşürülen bu kıt'ada şiar, “tam iktibâs” uygulamıştır. Söz konusu âyet, tam bir mana ifade edecek şekilde manzumeye alınmıştır.

III. Sonuç

Divan şairleri, çok geniş ve münbit kaynaklardan beslenmişlerdir ve bu kaynaklardan biri de Kur'ân-ı Kerîm olmuştur. Şairler, şiirlerinde bazen âyetlerin anlamlarına telmihte bulunmuşlar; bazen de lâfız ve anlamlarını kısmen veya tamamen iktibas etmişlerdir. Böylece şâirler, üzerinde durdukları konunun

daha iyi anlaşılmasını sağlarken sözlerinin de daha etkili olmasını amaçlamışlardır.

Birrî Mehmed Dede de, kaside çeşitleri, gazel ve kıt'a gibi geniş bir nazım şekli yelpazesinde âyetlerden iktibâslar yaparak, Kur'an-ı Kerîm âyetlerini, şiirde kullanabilecek derecede iyi bildiğini göstermiştir. "Ahsen iktibâs" olarak öğüt niteliğindeki âyetlerin iktibâsı, söze güzellik katarken, manayı da kuvvetlendirici olmuştur. Bu kullanımda tebliğ ve telkin amacı gütmemiş, sözün gücünü, büyümesini artırarak muhataplarının zihinlerinde daha kuvvetli etkiler meydana getirmeyi amaçlamıştır. Genel olarak o da, âyetleri, söylemek istediği konuya uygun bir bağlamda, sözünün manasını kuvvetlendirmek için bir vasıta olarak kullanmışlardır. Böylece Manisalı Birrî, divan edebiyatı ortak özelliklerinin taşrada da örneklerini veren şairlerden biri olarak, şiirdeki hünerlerini gösterme fırsatını bulmuştur.

Kaynakça

ÇANTAY, Hasan Basri (1965), Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm, 3 cilt, Ahmed Sait Matbaası, İstanbul.

ÇELİK, Nilüfer (2001), "Fuzûlî'nin Türkçe Divanında Geçen Âyetler ve Yorumları", Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi(6),s. 131-148.

ERKUL, Rasih (2007), Eski Türk Edebiyatı, 2. Baskı, Pegem A Yayıncılık, Ankara.

PALA, İskender (1989), Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü, C. I, Akçağ Yayınları, Ankara.

KUZUBAŞ, Muhammed (2003). "Divan Şiirine Kaynaklık Etmesi Bakımından Kur'ân", Diyanet İlmi Dergi, 39(3), s. 101-116.

KÜLEKÇİ, Numan (1999), Edebî Sanatlar, 2. Baskı, Akçağ Yayınları, Ankara.

Manisalı Birrî Mehmed Dede, Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Dîvânı (2000), Haz. Rasih Erkul, Manisa Valiliği Yayını.

MENGİ, Mine (1994). Eski Türk Edebiyatı Tarihi, Akçağ Yayınları, Ankara.

MERMER, AHMET (2009), Eski Türk Edebiyatına Giriş, Akçağ Yayınları, Ankara.

OLGUN Tahir (Tahirü'l-Mevlevi) (1973), Edebiyat Lügati, Enderun Kitabevi, İstanbul.

YENİTERZİ, Emine (1993), Divan Şiirinde Na't, TDV Yay., Ankara.